

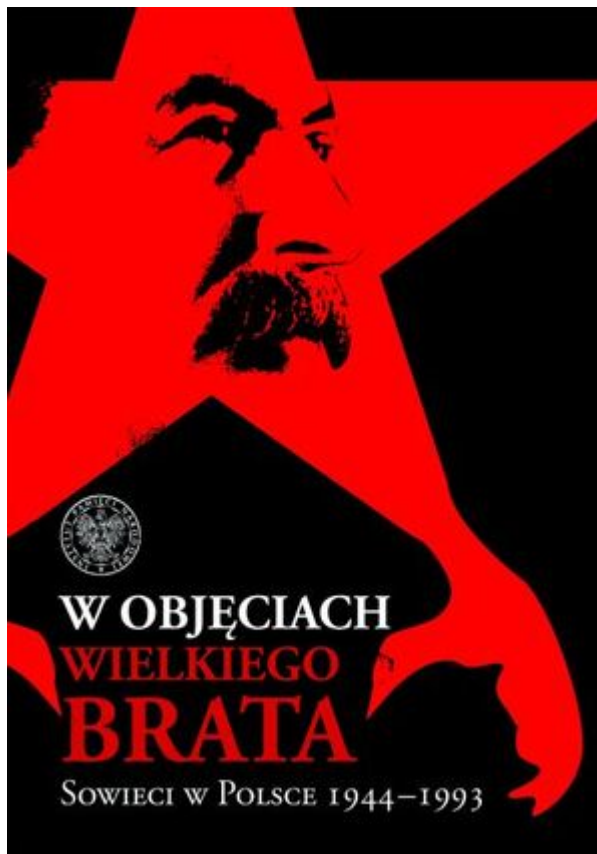
Instytut Pamięci Narodowej - Warszawa

<https://warszawa.ipn.gov.pl/waw/publikacje/ksiazki-warszawa/36341,W-objeciach-Wielkiego-Brata-Sowieci-w-Polsce-19441993.html>
23.04.2024, 08:38

W objęciach Wielkiego Brata. Sowieci w Polsce 1944-1993

W objęciach Wielkiego Brata. Sowieci w Polsce 1944-1993, pod redakcją Konrada Rokickiego i Sławomira Stępnia, Warszawa 2009, 504 s. + 32 s. (wkładka zdjęciowa)

Historia stosunków polsko-radzieckich jest niewątpliwie najbardziej obszernym działem, dotyczącym relacji Polski z innym państwem. Dziś wśród historyków polskich nie ma w zasadzie dyskusji na temat problemu suwerenności Polski w latach 1944/1945-1989. Prowadzone badania mają na celu wyjaśnienie mechanizmów sterowania państwa satelickiego przez ZSRR, stopnia ubezwłasnowolnienia w różnych okresach politycznych, bilansu strat i zysków, wreszcie odpowiedzialności poszczególnych osób za skutki działania systemu. Ambasada Radziecka w Warszawie wpływała na decyzje podejmowane przez polskie władze, w sprawach najważniejszych zaś jeżdżono na konsultacje do Moskwy. Nie należy jednak sprowadzać półwiecza narzuconej przyjaźni tylko do wątków politycznych, militarnych czy sensacyjnych - z pogranicza służb specjalnych i rozgrywek światowych wywiadów. Był to także okres kontaktów polskich elit z kulturą rosyjską - często pozainstytucjonalnych - z przedstawicielami części rosyjskiej inteligencji, nastawionej opozycyjnie do polityki ZSRR. To wreszcie relacje zwykłych ludzi z obywatelami radzieckimi w Polsce: żołnierzami, turystami, handlarzami.

***

Publikacja „W objęciach »Wielkiego Brata«. Sowieci w Polsce 1944–1993” jest zbiorem artykułów, który porusza wiele zasygnalizowanych problemów dotyczących stosunków dwustronnych. Jest ona w znacznej mierze plonem konferencji zorganizowanej 30 listopada 2007 r. w gmachu Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego przez Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Tom uzupełniono zamówionymi artykułami monograficznymi.

Pierwsza część konferencji była poświęcona zagadnieniom, które wpłynęły na decyzje polityczne podjęte przez ZSRR w stosunku do Polski w trakcie II wojny światowej i po jej zakończeniu. Profesor Andrzej Nowak przedstawił imperialne tradycje Rosji i ich recepcję w Związku Radzieckim. Z dzisiejszej perspektywy państwo to zaczyna być postrzegane jako pierwsze „imperium nowego typu”, ukrywające swoją naturę imperialną za parawanem hasel samookreślenia narodów, tworzące krąg wewnętrzny i zewnętrzny. Profesor Paweł Wieczorkiewicz zanalizował natomiast politykę Józefa Stalina wobec państwa polskiego w okresie międzywojennym, w czasie pierwszej okupacji Kresów Wschodnich i zdobywania hegemonii na wschodzie Europy. Kwestia polska była rozpatrywana na Kremlu zawsze jako funkcja stosunków z Niemcami – podstawowego celu polityki radzieckiej w Europie.

W drugiej części konferencji prof. Andrzej Skrzypek dokonał analizy systemu, metod i zakresu podporządkowania politycznego Polski wobec ZSRR, prof. Roman Bäcker zaś zdefiniował modele podległości władz polskich wobec radzieckiego hegemonia. Obaj uczeni położyli wyraźny akcent na zmianę charakteru relacji elit partyjno-państwowych po roku 1956 i stopniowej ewolucji w kierunku coraz szerszej autonomii, z zachowaniem kilku stałych elementów, aż do końca PRL.

Trzecia część konferencji poświęcona była zagadnieniom gospodarczym. Profesor Ryszard Sudziński przedstawił formy i skalę uzależnienia gospodarczego Polski od ZSRR w różnych okresach. Wiele nowych wniosków pociągnęło za sobą porównanie doświadczeń w tej dziedzinie innych krajów z bloku komunistycznego. Doktor Jacek Luszniwicz dokonał natomiast nie mniej interesującego porównania polskiego systemu gospodarczego z radzieckim modelem w czasach największego ich podobieństwa, tj. w okresie poprzedzającym październik 1956 r. Wyodrębnił trzy główne fazy adaptacyjne, przy czym każda z nich cechowała się istotnymi różnicami w stosunku do radzieckiego wzorca.

Podczas kolejnych etapów spotkania uczestnicy konferencji zapoznali się z tymi aspektami relacji polsko-radzieckich, które do dziś budzą emocje. Paweł Piotrowski przedstawił nieopracowane dotąd w sposób szczegółowy lokalizację, skład, uzbrojenie (w tym w broń jądrową) poszczególnych jednostek Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej i opisał proces ich wycofywania z terytorium Polski. Doktor Wojciech Kondusza opisał rzeczywistość pierwszych powojennych lat Legnicy, wybranej przez radzieckie władze wojskowe na siedzibę sztabu PGWAR. W ten sposób Legnica pojawiła się na wszystkich mapach

wojskowych świata (także jako cel potencjalnego ataku), przede wszystkim zaś skutkowało to ograniczeniem suwerenności władz lokalnych i odciskało wyraźne piętno na życiu codziennym legniczan. Profesor Andrzej Paczkowski przedstawił ewolucję form współpracy między rodzimymi służbami bezpieczeństwa a radzieckimi (z wyłączeniem służb wojskowych), na których wzór i podobieństwo powstały. Niezależnie od epoki stałym elementem w tych stosunkach była nadrzędna rola służb ZSRR, wynikająca z układu sił w bloku komunistycznym oraz z możliwości technicznych i operacyjnych funkcjonariuszy z Łubianki. Doktor hab. Krzysztof Szwaagrzyk przeanalizował liczebność, rozmieszczenie i możliwości decyzyjne radzieckich oficerów oddelegowanych do pracy w polskich służbach bezpieczeństwa, „cywilnych” i wojskowych w okresie ich szczególnej obecności i aktywności, tj. do 1957 r.

O zupełnie odmiennych doświadczeniach, i z innej perspektywy, mówiła prof. Wiktoria Śliwowska, która opisała kontakty między polskimi i radzieckimi uczonymi. Również w świecie nauki przełomowy okazał się rok 1956 – później indoktrynacja ograniczona była do wymaganego minimum, a zdaniem prof. Śliwowskiej relacje z inteligencją rosyjską miały szczerzy i serdeczny charakter. Profesor Jan Orłowski, analizując wzajemne oddziaływanie na siebie literatury polskiej i rosyjskiej, podkreślił fakt, że po okresie silnego, zinstytucjonalizowanego oddziaływania ideologicznego w czasach stalinowskich literatury radzieckiej (sorealistycznej) na kulturę polską w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wystąpiło zjawisko odwrotne. Polskie książki i czasopisma, będące oknem na Zachód, były w ZSRR rozchwytywane, bez zachęty ze strony aparatu państwowego.

Ostatnią część konferencji poświęcono problemom stereotypów i uprzedzeń oraz ich genezie. Doktor Marcin Zaremba opisał traumatyczne doświadczenia: przejście frontu przez ziemie polskie i pierwsze lata pobytu Armii Czerwonej w Polsce. Sojusznicze z definicji wojska zachowywały się jak zdobywcy – ich szlak znaczyły grabieże, mordy i gwałty, pojawieniu się żołnierzy radzieckich towarzyszył strach. Profesor Jerzy Eisler opisał dwoisty charakter stosunku Polaków do „ludzi radzieckich” i ZSRR: poczucie zagrożenia, świadomość siły sąsiada, a jednocześnie pogardę dla jego osiągnięć, zarówno wykreowanych przez propagandę, jak i rzeczywistych. Prawdziwy stosunek społeczeństwa polskiego do ZSRR przejawiał się spontanicznie przy okazji różnych wydarzeń, np. podczas zawodów sportowych.

Mimo bogatego programu konferencji jej organizatorzy zdawali sobie sprawę z tego, jak wiele problemów musiało zostać pominiętych lub tylko zasygnalizowanych, chociażby z powodu ograniczeń czasowych. Dlatego też niniejszy tom uzupełniono zamówionymi artykułami monograficznymi. Profesor Piotr Zwierzchowski dokonał analizy wizerunków Rosjan i obywateli radzieckich wykreowanych w polskiej kinematografii. W okresie komunistycznym istniała zasadnicza trudność w przedstawieniu tych postaci, polegająca na tym, że w ramach dopuszczalnych przez cenzurę nie można było nadać im wiarygodności. Doktor Piotr Majewski opisał wpływ socrealizmu i radzieckiej myśli urbanistycznej na kształt

architektury i przestrzeni publicznej stolicy odbudowywanej po wojnie. Ważnym elementem polityki nowych władz były działania na rzecz zmiany przestrzeni symbolicznej – budowa nowych pomników, powstanie Pałacu Kultury i Nauki, zaniechanie decyzji o odbudowie Zamku Królewskiego itd. Z kolei dr Adam Dziurok i dr Bohdan Musiał szczegółowo opisali proceder wywozu urządzeń przemysłowych (z których wiele przy okazji uległo zniszczeniu) przez Armię Czerwoną z Górnego Śląska. Najbardziej uprzemysłowione ziemie polskie były bardzo atrakcyjne dla radzieckiej gospodarki i zostały potraktowane na równi ze zdobytymi terytoriami niemieckimi – jako część reparacji wojennych. Władze polskie nie miały w tej sprawie, podobnie jak w wielu innych kwestiach, nic do powiedzenia.

Kolejne trzy opracowania poświęcono stosunkowi polskiego podziemia niepodległościowego do Rosjan, obywateli radzieckich i polityki ZSRR. Kazimierz Krajewski prześledził charakter i skalę obecności obywateli radzieckich w szeregach polskiej partyzantki. Trafiali do niej przede wszystkim dezercerzy i maruderzy z Armii Czerwonej oraz uciekinierzy z obozów jenieckich. Przekazywano ich zazwyczaj do partyzantki radzieckiej – niektórzy jednak z własnej woli i na własne ryzyko wiązali się ze sprawą polską. Elżbieta Kowalczyk zrelacjonowała zwalczanie podziemia polskiego na Kresach Północno-Wschodnich przez radzieckie struktury zarówno wojskowe, jak i aparatu bezpieczeństwa. Los tych wysuniętych oddziałów, przesądzony przez zbliżanie się Armii Czerwonej, stał się wkrótce udziałem całej polskiej partyzantki. Doktor Tomasz Łabuszewski zarysował natomiast problem dokumentowania zbrodni sowieckich w latach 1944–1945 przez AK-Nie-DSZ oraz wspólnie z Kazimierzem Krajewskim zamieścić opracowany przez Delegaturę Sił Zbrojnych na Kraj opis działalności rabunkowej i represyjnej wobec społeczeństwa polskiego, przeprowadzonych przez wojsko radzieckie i struktury bezpieczeństwa. Obraz wyłaniający się z tego dokumentu jest tym bardziej szokujący, że sami jego twórcy wiedzieli, że informacje docierające do nich stanowią jedynie wierzchołek góry lodowej.

Tom zamyka artykuł Wiktora Krzewickiego, w którym autor scharakteryzował przejawy i formy oporu mieszkańców Brzegu przeciwko stacjonującemu tam garnizonowi radzieckiemu.

Spis treści

Wstęp

Andrzej Nowak

Rosja i Europa Wschodnia: „imperiolgia” stosowana

Paweł Wieczorkiewicz

Polska w planach Stalina w latach 1935–1945

Andrzej Skrzypek

Polska w orbicie politycznej ZSRR

Roman Bäcker

Ewolucja niesuwerenności PRL. Typy podległości kraju podporządkowanego wobec totalitarnej metropolii

Ryszard Sudziński

Etapy i kierunki oraz metody i formy ekonomicznego uzależnienia Polski od ZSRR w latach 1944–1989 na tle pozostałych krajów bloku komunistycznego

Jacek Lusznewicz

Wzorzec radziecki a system gospodarczy Polski w latach 1944–1956. Odwzorowanie, modyfikacja czy rewizja?

Paweł Piotrowski

Organizacja i dyslokacja Armii Czerwonej/Radzieckiej na terytorium Polski w latach 1944–1993

Wojciech Kondusza

„Mała Moskwa”. Legnica i powiat legnicki w latach 1945–1947

Andrzej Paczkowski

Przyjaźń–pomoc–przykład: relacje między sowieckimi polskimi organami bezpieczeństwa w latach 1944–1990

Krzysztof Szwagrzyk

Rola oficerów sowieckich w aparacie bezpieczeństwa Polski („cywilnym” i wojskowym)

Wiktoria Śliwowska

Wpływy wzorców sowieckich na kulturę polską w latach 1956–1989. Wspomnienie

Jan Orłowski

Powojenny polsko-rosyjski dialog literacki

Marcin Zaremba

„Jak nie urok to...”. Strach przed czerwonarmistami 1944–1947

Jerzy Eisler

Bratni naród? Stosunek społeczeństwa polskiego do obywateli ZSRR

Piotr Zwierzchowski

Obraz Rosjan w kinie PRL

Piotr Majewski

„Stalinskij empir” 1949–1956. Krajobraz miejski Warszawy w czasach dominacji sowieckiej

Adam Dziurok, Bogdan Musiał

„Bratni rabunek”. O demontażach i wywózce sprzętu z terenu Górnego Śląska w 1945 r.

Kazimierz Krajewski

Rosjanie i obywatele Związku Sowieckiego innych narodowości w Armii Krajowej

Elżbieta Kowalczyk

Obraz partyzantki sowieckiej na terytorium północno-wschodniej Rzeczypospolitej Polskiej w świetle meldunków Delegatury Rządu na Kraj

Kazimierz Krajewski, Tomasz Łabuszewski

Wyzwolenie? Terror sowiecki w dokumentach Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj

Wiktor Krzewicki

Opór społeczny w Brzegu wobec wojsk sowieckich stacjonujących w mieście w latach 1945-1993

Wykaz skrótów

Indeks osób

Ilustracje